

ЕВОЛЮЦІЯ ВІДНОСИН ІСЛАМСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ ІРАН ТА РЕСПУБЛІКИ ІРАК У САДДАМІВСЬКУ ТА ПОСТСАДДАМІВСЬКУ ЕПОХИ

Розглянуто еволюцію взаємовідносин Ісламської Республіки Іран та Республіки Ірак від завершення Ірано-іракської війни (1988 р.) до політичної кризи в Іраку (2021-2022 рр.). Досліджено ключові етапи політичної трансформації Іраку та вплив даних змін на стан ірано-іракських зв'язків. Визначено положення Республіки Ірак у регіональній політиці Ісламської Республіки Іран. Встановлено характер ірано-іракських відносин на сучасному етапі, сформульовано проблеми та перспективи їх подальшого розвитку.

Ключові слова: Ісламська Республіка Іран, Республіка Ірак, Перська затока, регіональна безпека, зовнішня політика.

Вступ. Заплутана та суперечлива природа ірано-іракських відносин є характерною ознакою взаємозв'язків означених сторін упродовж значного часового періоду, чий витоки виходять далеко за рамки новітньої історії обох держав. З моменту арабізації та ісламізації Месопотамії, а також арабського завоювання Ірану (633-654 рр.) Іран та арабський світ опиняються в умовах впливу на характер їх відносин нових реалій – чіткого розмежування та подальшої конфронтації арабосунітського та персько-шиїтського світів, на стику яких систематично виникають конфлікти, що призводили до укорінення у колективній свідомості сторін такої взаємодії усвідомлення себе та свого опонента у ролі природного ворога. Вплив травматичного історичного досвіду надалі відіграватиме ключову роль у процесі розвитку взаємовідносин іранської та іракської сторін, антагонізм яких буде жититися за рахунок регіональних амбіцій іранської сторони, характерних як для шахської доби (починаючи з XVI ст.), так і для Ісламської республіки, а також у зв'язку з прагненням до регіонального домінування, яке продемонстрував саддамівський Ірак.

Ірано-іракські відносини за своїм характером та наслідками виходять за межі двосторонніх зв'язків, тісно переплітаючись з питаннями безпеки, політичної та економічної стабільності Перської затоки та мілітаризації даного регіону. Уперше за новітньої історії означені проблеми доволі гостро постали у прив'язці до характеру взаємодії цих двох держав, починаючи з 70-х рр. минулого століття – услід за різким зростанням напруги у відносинах, на що свідомо йшли обидві сторони, плекаючи власні регіональні амбіції. Ірано-іракська війна (1980-1988 рр.) – результат свідомої політики конфронтації – стала початком потужної дестабілізації регіону Перської затоки², наслідки якої у подальшому провокували виникнення нових конфліктів, у тому числі військового характеру, за прямої чи опосередкованої участі Іраку або Ісламської республіки. Вторгнення Іраку в Кувейт (1990 р.), Війна у Перській затоці (1990-1991 рр.), Війна в Іраку (2003-2011 рр.), події Арабської весни (2010-2012 рр.), Війна в Іраку та боротьба з ДАІШ³ (2013-2017 рр.) – ці та інші події істотно вплинули на внутрішньополітичне життя як Іраку, так і Ірану, а також на їх положення на міжнародній арені. Проте ключова риса ірано-іракських зв'язків – їх вплив на політичну та безпекову стабільність регіону – про-

довжує зберігатися, формуючи нові геополітичні реалії регіону Перської затоки.

Виклад матеріалу. Ірано-іракська війна вважається одним з ключових епізодів новітньої історії обох країн, який позначився на характері їх подальшого розвитку як державних формувань. Причини, що призвели до розгортання одного з найбільш кривавих збройних конфліктів ХХ ст. варто шукати у регіональних амбіціях як баасистського, так і шахського, а згодом й ісламського режимів. Результати Алжирських домовленостей 1975 р., територіальні суперечки, у центрі яких перебувало питання щодо урегулювання державного кордону в районі р. Ервандруд (Шатт-ель-Араб), Ісламська революція в Ірані 1979 р., яка за переконаннями режиму Саддама Хусейна відкривала перед Іраком шлях до безумовного домінування у Перській затоці за рахунок конфронтації з новоутвореною Ісламською республікою – ці та інші фактори зумовили рух подій у напрямку збройного конфлікту, початок якому поклали ЗС Іраку, окупавши частину іранського Хузестану у вересні 1980 р. [7, с. 189; с. 215]. Означеній війні передувала низка подій, які у подальшому слугували як виправдання для іракської сторони власної збройної агресії проти Ірану.

З перемогою революції та становлення ісламського режиму в Ірані, Ірак зазнав різкого зростання антиурядової терористичної активності, спрямованої проти ключових функціонерів партії Баас (Партія арабського соціалістичного відродження), зокрема було скоєно замах на наближеного до Саддама Хусейна Віцепрем'єр-міністра та члена Ради революційного командування Таріка Азіза. Означені події розглядалися іракською стороною крізь призму увічненої недовіри та суперництва, що були продиктовані історичним досвідом взаємодії обох сторін, як доказ деструктивної діяльності Ісламської республіки. Вороже іракське відношення у свою чергу підживлювалося з одного боку – суперечностями з попереднім шахським режимом, через що баасистський режим прагнув до реваншу, а з іншого боку – конфронтаційна риторика ісламського режиму та зовнішньополітичний курс ІРІ, який базувався на акумуляції ідей рахбара Хомейні, зокрема широкій підтримці у перші післяреволюційні роки концепції "Експорту ісламської революції", яка до того ж закріплена у конституції Ісламської республіки і донині – усе це цілком об'єктивно дозволяло оцінювати мету та засоби реалізації такої політики проти сусідніх країн, у тому числі проти ворожого саддамівського Іраку [6; 11, с. 117].

Реакція режиму Саддама Хусейна на означений хід подій полягала у запровадженні репресивних заходів проти близького до ісламського режиму шиїтського духовенства Наджафу, зокрема після придушення повстання, інспірованого перемогою революційних сил в Ірані, було страчено релігійного лідера наджафських

² Варто враховувати характер зовнішньої політики шахського Ірану, зокрема політику ревізіонізму у регіоні та окупацію частини території ОАЕ у 1971 р., а також тісні ірано-ізраїльські зв'язки на даному етапі, що заклало фундамент для взаємної недовіри та подальшого конфлікту між Іраном та арабськими країнами Перської затоки.

³ ад-Даулят аль-Ісламіяя фі ль-Ірак уа аш-Шам – Ісламська держава Іраку та Леванту (Ісламська держава).

шиїтів аятолу Мухаммада Бакіра ас-Садра. Окрім того, іракська сторона депортувала до Ірану представників перського етносу, що населяли прикордонні регіони країни, а згодом Ірак оголосив війну Ісламській республіці. Казус белі – превентивний удар по ісламському режиму, чий зовнішньополітичний курс продиктований засадами хомейнізму, мав на меті зокрема політичну і безпекову дестабілізацію країн регіону та нівелювання впливів позарегіональних акторів – створював формально прийнятний привід для відкритого схвалення третіми сторонами військової агресії саддамівського Іраку проти Ірану. За сприяння та підігривання монархій Перської затоки баасистському режиму на саддамівський Ірак була покладена роль захисника арабо-сунітського світу від зростаючої персько-шиїтської загрози, яку той охоче прийняв, вбачаючи у ситуації, яка складається, можливість посилити свій вплив та авторитет серед країн регіону, а також використати власні зовнішньополітичні та військові успіхи для стабілізації внутрішньополітичної ситуації безпосередньо у самому Іраку, де видимість легітимності правління авторитарного режиму партії Баас залежала від популярності та авторитету постаті Саддама Хусейна серед іракського населення [7, с. 191-192].

Варта окремої згадки роль Сполучених Штатів у цій війні. Поступове дистанціювання шаха Пехлеві від обслуговування американських інтересів на Близькому Сході на початку 70-х рр. XX ст., що виражалося у частковій нормалізації відносин з СРСР, більш агресивній регіональній політиці, яка не приховувала наміри іранської сторони досягти регіонального домінування, а також націоналізація нафтових родовищ – означені події супроводжувалися зростанням напруги у ірано-американських відносинах; починаючи з часів президентства Дж. Картера (1977-1981 рр.) шахський Іран повністю втрачає підтримку Сполучених Штатів. Натомість у зв'язку з пошуком альтернативи шахському Ірану адміністрація Картера зближується з баасистським Іраком, що також мав усі необхідні ознаки потенційного регіонального лідера. Окрім того саддамівський Ірак вирізнявся доволі напруженими відносинами із СРСР через підтримку останнього ворожої до Іраку асадівської Сирії; даний фактор, імовірно, також міг відігравати значну роль у процесі американо-іракського зближення на даному етапі. Початок Ісламської революції сприяв американською стороною як можливість заміщення недоговороспроможного шаха Пехлеві на менш ревізійністично налаштований уряд, проте натомість зі становленням Ісламської республіки Сполучені Штати отримали ключового ідеологічного противника на Близькому Сході, втративши остаточно власні позиції в Ірані. Даний фактор зіграв вирішальну роль у питанні переорієнтації Сполучених Штатів на розвиток стратегічної співпраці з Іраком у питанні стримування діяльності ІРІ у Перській затоці. Після перемоги Ісламської революції постать Саддама Хусейна розцінювалася адміністрацією Картера як противага авторитету Хомейні у близькосхідному регіоні, а Ірак – як потенційна держава-плацдарм підтримки американської присутності на Близькому Сході на рівні з Ізраїлем та Саудівською Аравією. Зрештою, залишається тільки припускати яку роль зіграли Сполучені Штати напередодні початку Ірано-іракської війни. Відкрита підтримка збройної агресії баасистського режиму попри задеклароване неутручання у збройний конфлікт, а також викриття справи "Іран-Контрас" – означені фактори дозволяють розцінювати діяльність США як сторони, що прямо чи опосе-

редковано є причетною до виникнення та ескалації конфлікту [7, с. 39-43].

Ірано-іракська війна тривала 8 років та завершилася без очевидного переважання жодної зі сторін чи досягнення ними поставлених перед собою завдань. Натомість як Іран, так і Ірак за підсумками війни зазнали чисельних людських втрат, як серед військових, так і серед цивільних, та зіткнулися зі значними руйнуваннями інфраструктури й великими економічними збитками. З часом стало очевидно, що саддамівський Ірак не в змозі упоратися з роллю "щита проти перської загрози". Не витримала випробування часом і перша антиіранська коаліція монархій Перської затоки. Зважаючи на значне затягування війни, від якої очікували швидкого повалення ісламського режиму, який ще не встиг оговтатися від наслідків революції, переважна більшість країн регіону поступово дистанціювалася від підтримки Іраку, тяжіючи до припинення бойових дій у Перській затоці, що шкодили їх економічним інтересам [11, с. 118]. Остаточно колишні союзники порвали з режимом Саддама Хусейна усього через декілька років після завершення Ірано-іракської війни, коли ЗС Іраку окупували територію Держави Кувейт [7, с. 195]. Таким чином завершення Ірано-іракської війни можна вважати точкою відліку падіння баасистського режиму; дана подія заклала передумови тривалого процесу трансформації країни та еволюції її політичної системи від саддамівської епохи до постсаддамівського Іраку.

Еволюція поствоєнних відносин Ісламської Республіки Іран та Республіки Ірак. Із завершенням Ірано-іракської війни розпочинається процес трансформації внутрішньополітичного дискурсу Ісламської республіки, який, пристосовуючись до нових геополітичних реалій впливав на коригування поведінки країни на міжнародній арені. Смерть рахбара Хомейні невдовзі після завершення війни (1989 р.) істотно послаблювала позиції ідеологічного дискурсу в іранському політикумі при напрацюванні нової зовнішньополітичної стратегії країни. Місце рахбара посів чинний Верховний лідер Ірану Алі Хаменеї, представник так званої "нової когорти" прибічників Хомейні, що прийшла на зміну партії Мохаммада Бехешті, правої руки Хомейні, який загинув у результаті теракту у штаб-квартирі Ісламської республіканської партії у 1981 р. Паралельно з обранням нового рахбара в Ірані відбулися президентські вибори, де перемогу здобув 4 президент ІРІ Хашемі Рафсанджані. Період президентства Рафсанджані (1989-1997 рр.) та його наступника Мохаммада Хатамі (1997-2005 рр.) вирізняється відходом від орієнтації на суто ідеологічні засади у зовнішній політиці та впровадженням прагматичної поведінкової моделі країни на міжнародній арені та зокрема у регіоні Перської затоки. Ключова мета нового зовнішньополітичного курсу полягала у нормалізації відносин з країнами регіону та зниженні напруги у ірано-американському діалозі; більшою мірою зовнішня політика ІРІ на даному етапі відображала прагнення країни до економічного відновлення у зв'язку з наслідками війни з Іраком [11, с. 121].

Що стосується Іраку, результати війни з Ісламською республікою для країни виявилися не менш катастрофічними (у деяких випадках навіть більш деструктивними⁴), ніж для Ірану. Численні людські жертви, збитки та інфраструктурні руйнування, що супроводжувалися

⁴ Попри сподівання Саддама Хусейна та його прибічників, Ірано-іракська війна укріпила позиції ісламського режиму та нового політичного устрою в іранському соціумі.

економічною та гуманітарною катастрофою – з цими наслідками зіткнулися обидві сторони. Однак на відміну від Ісламської республіки неспроможність баасистського режиму знайти вихід з кризової ситуації лише погіршувала як внутрішньополітичне становище країни, так і відносини зі ще недавніми союзниками. Інтервенція ЗС Іраку в Кувейт остаточно закріпила назріваючий після Ірано-іракської війни антагонізм між колишніми союзниками по антиіранській коаліції. Війна в Затоці розпочала новий етап геополітичних змін у регіоні та, зокрема, в ірано-іракських відносинах; хронологічні межі даного періоду – 1990-2003 рр.

Реакція іранської сторони на збройну агресію Саддама Хусейна формувалася під впливом декількох контрверсійних факторів. По-перше, минуло усього декілька років із завершення Ірано-іракської війни, тому сприйняття Іраку як ворожої країни, а баасистського режиму як винуватця трагедій та руйнувань, що спіткали іранський народ, залишалося доволі сильним як серед широкого загалу, так і серед іранського політикуму, який радше волів би приєднатися до коаліції монархій Перської затоки проти свого давнього ворога, тим більше, що новий зовнішньополітичний курс Ісламської республіки орієнтувався на нормалізацію діалогу з країнами регіону. По-друге, перспектива приєднання до коаліції союзників у новій війні проти саддамівського Іраку створювала для іранської сторони ідеологічну дилему – антиіракську коаліцію очолили Сполучені Штати, які, попри спроби нормалізації відносин урядів Рафсанджані та Хатамі, залишали поза увагою кроки Ісламської республіки до налагодження конструктивного діалогу. Окрім того, попри початок процесу прагматизації зовнішньої політики ІРІ, ідеологічна основа, на якій базується легітимність функціонування усього ісламського режиму, зберігала своє домінуюче положення у внутрішньополітичному житті країни та зовнішньополітичній стратегії⁵, то ж навіть при наявності позитивних сигналів від американської сторони щодо початку конструктивного діалогу, Сполучені Штати – Великий Сатана – залишалися ключовим ідеологічним ворогом ісламського режиму [7, с. 48]. Військова присутність США у безпосередній близькості до Ісламської республіки становила для ісламського режиму рівноцінну (якщо не більшу) загрозу, як і саддамівський Ірак. Разом із тим, представники радикального крила, що остаточно сформувалося в іранському політикумі після смерті Хомейні, пропагували ідею примирення Ісламської республіки з Іраком та необхідності консолідованих дій обох сторін проти спільного ворога – США. Підтримка саддамівського Іраку, як того бажало радикальне крило, суперечила не тільки зовнішньополітичній стратегії ІРІ, але й створювала передумови для розширення театру бойових дій на територію Ісламської республіки [7, с. 48-49].

Намагання узгодити ідеологічний курс ісламського режиму із досягненням прагматичних цілей у зовнішній політиці призвело до того, що іранська сторона, фактично, змушена була самоусунути від Війни у Затоці, задекларувавши свій нейтралітет, що однак негативно сприймалося як причинниками діалогу з саддамівським Іраком, так і монархіями Перської затоки. Тим не менш, нейтральний статус Ісламської республіки відігравав позитивну для адміністрації Дж. Буша-старшого

роль, оскільки нейтралітет, виголошений ісламським режимом робив можливим приєднання мусульманських країн, де були значні позиції ісламського елементу в соціумі, до антиіракської коаліції під егідою Сполучених Штатів; тим не менш, позиція Ісламської республіки не принесла країні якихось суттєвих преференцій з боку американської сторони та не вплинули на перегляд її статусу країни-аутсайдера на міжнародній арені [7, с. 48-49]. Навіть більш масштабна ірано-американська співпраця проти Талібану не стала на заваді включенню ІРІ до так званої "вісі зла" напередодні вторгнення американських сил в Ірак у значно пізніший 2003 р., що можна розцінювати як чіткий ворожий сигнал від адміністрації Дж. Буша-молодшого ісламському режиму, тим більше, що американська сторона послуговувалася формально прийнятним приводом для подальшого вторгнення в Іран – змусити ісламський режим до згортання ядерної програми, про незадекларований перед МАГАТЕ розвиток якої стало відомо завдяки оприлюдненню іранського ядерного досяг у 2002 р.

Очевидний провал стратегії Рафсанджані та Хатамі щодо спроби нормалізувати ірано-американські відносини за рахунок політики поступок змушував ісламський режим шукати нові пріоритетні зовнішньополітичні орієнтири. Уперше за тривалий період Ісламська республіка та Ірак усвідомлюють необхідність консолідації зусиль перед лицем спільної загрози безпеці існування їх політичних режимів, джерелом якої була близькосхідна політична адміністрація Дж. Буша-молодшого (2001-2009 рр.) [7, с. 33]. Війна у Затоці, фактично, розпочала тривалий процес демонтажу режиму Саддама Хусейна, який завершився Війною в Іраку та утворенням Коаліційної тимчасової адміністрації (2003-2004 рр.) під очільництвом представника уряду США Пола Бремера, в рамках якої була створена Керівна рада Іраку (2003-2004 рр.)⁶; так починається формування постсаддамівського Іраку і разом з тим – новий етап ірано-іракських відносин.

Для означеного періоду в історії Іраку першочергового значення набуває процес переходу від саддамівської епохи до формування постсаддамівського Іраку, який, перебуваючи у дестабілізованому стані та не оголтувавшись від наслідків попередніх війн, а також зіткнувшись зі збройними антиурядовими виступами, уже не міг претендувати на роль одного з регіональних центрів сили. Натомість новий характер положення країни на міжнародній арені зумовлював виникнення кардинально нових принципів взаємодії Ісламської республіки з іракською стороною. Розвиток подій у післявоєнному Іраку складався двояко для ісламського режиму. З одного боку інтервенція Сполучених Штатів в Ірак спровокувала посилення американського впливу у регіоні, тоді як Іран, фактично, опинявся у оточенні військових контингентів США⁷, перебуваючи таким чином під постійною загрозою початку бойових дій на власній території. Таке побоювання іранської сторони імовірно могло бути цілком об'єктивним, враховуючи відповідну риторику адміністрації Дж.Буша-молодшого відносно Ірану. З іншого боку, демонтаж режиму Саддама Хусейна суттєво змінював баланс сил у регіоні, адже дана подія супроводжувалася виникненням політичного вакууму, розхитуванням урядового апарату, де-факто автономі-

⁵ Попри прагматизацію зовнішньої політики Ісламський режим продовжував дотримуватися ключових ідеологічних наративів, зокрема невизнання Ізраїлю, що ускладнювало нормалізацію діалогу з Заходом.

⁶ Згодом Керівну раду Іраку замінив Тимчасовий (2004-2005 рр.) та перехідний уряд Іраку (2005-2006 рр.); після виборів 2005 р. в країні встановлюється перший уряд Нурі Аль-Малікі (2006-2010 рр.).

⁷ Якщо брати до уваги американські контингенти у Афганістані.

зацією окремих регіонів країни та посиленням сепаратистських тенденцій та систематичними збройними сутичками між урядовими військами та польовими командирами; Ірак опинявся у ситуації, яку не могла передбачити та усвідомити американська сторона та якою натомість скористалася Ісламська республіка [2; 16, с. 7]. Означений розвиток подій уможливив посилення іранською стороною свого впливу в Іраку; з цього моменту Іран, фактично, зосереджує зовнішньополітичну діяльність на включенні Іраку до сфери свого впливу, що було би неможливо за інших обставин.

Військова кампанія США та їх союзників в Іраку спричинила нову військову та політичну дестабілізацію країни, а також економічну та гуманітарну катастрофу; зусилля уряду Нурі Аль-Малікі та президента Джаляля Талабана не давали результату у питанні вирішення даної кризової ситуації, оскільки новому іракському уряду доводилося мати справу одночасно з потужною внутрішньополітичною боротьбою між низкою партій, польових командирів та тенденцій, що зумовлювали розкол іракського суспільства, яке відчувало вплив військово-політичної і, що не менш важливо, релігійної боротьби за консолідацію влади та контроль над країною. Для досягнення зазначеної мети антиурядові елементи нерідко вдавалися до залучення до внутрішньополітичної боротьби третіх сторін задля отримання переваги над своїми політичними та релігійними опонентами. Однією зі сторін, що пильно стежила за розвитком подій в Іраку та, імовірно, проявляла найбільшу зацікавленість у дестабілізації ситуації в країні була Ісламська республіка, чий зовнішньополітичний курс у період президентства Махмуда Ахмадінежада (2005-2013 рр.) переживав період трансформації у зв'язку з відновленням домінування радикального крила у іранському політикумі. Поновлення позицій радикального крила в Ірані супроводжувалося критикою зовнішньополітичної стратегії реформістів та прагматиків та їх намагання нормалізувати відносини із Заходом. Натомість на даному етапі ключова зовнішньополітична мета ісламського режиму полягала у реанімації ідей Ісламської революції та налагодженні тісного контакту з країнами Близького Сходу⁸. Що стосується Іраку, тут просування іранського впливу здійснювалося головним чином за рахунок низки шіїтських проіранських угруповань, у тому числі збройних, зокрема партії Дава (Партія ісламського заклик) та її збройного крила "Садр", Джаїш Аль-Махді (Армія Махді), Асаїб Ахль Аль-Хакк (Ліга праведників), Катаїб Хезболла (т.з. іракська Хезболла⁹), Аль-Маджліс Аль-А'ала Аль-Іслямі Аль-Іракі (Вища рада ісламу Іраку) та організація "Бадр", та ін., що вели боротьбу проти урядових та американських сил [3; 4; 8]. Загалом, ключовою ознакою нарощення впливу Ісламської республіки в Іраку можна вважати саме взаємодію з шіїтськими політичними партіями та збройними угрупованнями та їх консолідацію заради напрацювання єдиної проіранської політичної лінії всередині самого Іраку, а також дотичність даних угруповань до іранського Корпусу вартових ісламської революції. Так під час парламентських виборів 2010 р. Ісламська республіка прямо втручалася у внутрішньополітичне життя країни з метою об'єднання шіїтських проіранських сил.

⁸ Зовнішньополітична стратегія, яку також можна вважати суперечливою з огляду на недовіру серед близькосхідних країн до ідеології ІПІ.

⁹ Партія Бога.

Шіїзація іракського політичного простору, яку всебічно підтримувала іранська сторона, не стала чинником стабілізації країни, хоча сумнівно, що стабілізація політичної та безпекової ситуації – це ті ключові мотиви, якими керувався ісламський режим, втручаючись у внутрішні справи Іраку. Внутрішньополітичний стан постсадамівського Іраку характеризувався наступними факторами. По-перше, іракський соціум зіткнувся з потужною боротьбою усередині шіїтського табору, яка виникла між двома ключовими постатями іракської шіїтської партії – Алі Аль-Сістані та Муктадою ас-Садром, представниками т.з. "поміркованих" та "радикальних" шіїтських угруповань, що нерідко провокувало збройні сутички між прибічниками означених партій. По-друге, іракське суспільство безпосередньо зазнавало впливу нової хвилі сунітсько-шіїтської конфронтації¹⁰ та збройних сутичок між урядовими та опозиційними силами; так Джаїш Аль-Махді (Армія Махді) – збройне угруповання ас-Садра – вела збройну боротьбу, як і низка інших шіїтських угруповань, проти щойно сформованого уряду Нурі Аль-Малікі [4]. Означена політична ситуація тільки сприяла посиленню іранського впливу в Іраку. Можна припускати, що на даному етапі в контексті ірано-іракських відносин Ісламська республіка направляла свої зусилля на досягнення в країні стану т.з. "керованого хаосу", що мало на меті недопущення консолідації політичних сил країни та її відновлення як претендента на регіональне лідерство у Перській затоці.

Вихід у 2011 р. американських контингентів з Іраку спровокував зміни балансу сил в країні. Згортання американської військової присутності, зокрема відіграла роль противаги ІПІ, призводила до подальшої інтенсифікації іранського впливу, з іншого боку, посилення присутності ІПІ та втручання у внутрішньополітичні справи спричиняло ріст напруги у ірано-іракських відносинах (зокрема з колишніми союзниками) [1; 3]. Так Муктада ас-Садр, пов'язаний доволі тісними відносинами з іранським політикумом, у мірі посилення позицій ІПІ в країні та деструктивного впливу на Ірак у своїй риторичі починає дистанціюватися від ісламського режиму, критикуючи його, фактично, колоніальну політику відносно Іраку [5; 10, с. 14]. Присутність ІПІ в країні ставала усе більш обтяжливою, що у свою чергу провокувало відповідну реакцію іракського політикуму та соціуму зокрема. Так іракський прем'єр-міністр Ібрагім Аль-Джафарі (2005-2006 рр.), один із лідерів партії "Дава", позбувся своєї посади, зокрема через проіранську позицію та тісні контакти з ісламським режимом. Підтримка іракських шіїтів у довгостроковій перспективі виявилася менш результативною, аніж на це сподівалася іранська сторона. Новий уряд країни, що складався з шіїтських представників, не підтримував реставрацію Алжирських домовленостей 1975 р. та відхилив іранський проєкт щодо врегулювання кордону по р. Ервендруд [4]. Більш того, шіїтський Ірак виступив на підтримку ОАЕ у питанні щодо окупації іранською стороною островів Малий і Великий Томб, яка сталася ще у 1971 р. Очікування, що шіїтський Ірак перетвориться з конкурента Ірану у питаннях, пов'язаних з регіональним домінуванням, у відданого союзника не виправдали себе [7, с. 217].

Республіка Ірак та регіональна політика ІПІ. Реанімація ірано-іракських відносин у перші роки після інтervenції Сполучених Штатів та Союзників стала мож-

¹⁰ З поваленням саддамівського режиму представники сунітських релігійно-політичних партій значно втратили позиції в іракському політикумі.

ливою за рахунок виникнення між постсадамівським Іраком та Ісламською республікою дотичних один до одного інтересів. Разом із тим, означене зближення сторін можна вважати вимушеним кроком, а сам характер відносин, принаймні з позиції іракської сторони, далеким від рівноправності, у зв'язку з нав'язуванням ісламським режимом своєї політичної волі, та таким, що у довгостроковій перспективі провокував виникнення та посилення залежності Іраку від Ісламської республіки. Ключовим фактором, що зумовлював ірано-іракське зближення, стало безпекове питання. Американська присутність в Іраку та обрання нового уряду не наблизили ситуацію до врегулювання внутрішніх протиріч. Федеральний устрій, установлений відповідно до положень конституції від 2005 р., передбачав етнічний та релігійний плюралізм у політичному житті країни, а також автономію іракського Курдистану та, загалом, зниження контролю над регіонами з боку центральної влади [10, с. 3]. Однак на практиці федералізація Іраку, який не оговтався від наслідків війни та супутніх їй економічної та гуманітарної катастрофи, соціальної, етнічної та релігійної напруги, лише обмежувала іракський уряд у можливостях та ефективності післявоєнного відновлення, що сприяло укоріненню антагонізму між урядом країни, реальне положення якого залишалося хитким, та переважною частиною іракського населення.

Не менш важливу роль у виникненні політичних протиріч в Іраку зіграла шиїзація іракського уряду. Означена ситуація призводила до формування нових конфліктів між урядом, що переважно складався з шиїтських представників, та арабами-сунітами¹¹, курдами, ассирійцями тощо, які виражали невдоволення через незбіг поглядів та інтересів відносно внутрішньо та зовнішньополітичних векторів розвитку країни. Зрештою, нерідко політичні конфлікти між урядом та опозицією призводили до збройних сутичок урядових військ з воєнізованими угрупованнями, що представляли інтереси тієї чи іншої релігійно-політичної сили¹². Протиріччя сунітських політичних сил з урядом Іраку затягували у свою орбіту безпосередньо сунітську та шиїтську общини, що у свою чергу, з одного боку, призводило до утворення нових факторів зростання соціальної напруги та релігійної конфронтації, а з іншого боку – провокувало дискредитацію діяльності центральної влади та її авторитету, що значно обмежувало її здатність впливати на виникаючі проблеми. Релігійно-політичний конфлікт на рівні широкого іракського загалу підживлювався переважно за рахунок гостроти економічних та соціальних проблем. У результаті постсадамівський Ірак зіткнувся з потужним сплеском терористичної діяльності, на яку уряд був не в змозі оперативно реагувати. Таким чином, внутрішня ситуація в Іраку стрімко виходила з-під контролю уряду країни та провокувала, певною мірою, політичний хаос, яким намагалися користуватися сусідні країни, зокрема Іран [2; 16 с. 1].

Інтерес Ісламської республіки до подій в Іраку диктувався, головним чином, декількома факторами. Перший фактор пов'язаний з безпековим питанням ірано-іракських відносин, хоча й на відміну від Іраку, розуміння ісламським режимом власної безпеки має

дещо інший зміст. Другий фактор – реалізація регіональної стратегії ІРІ [2].

Безпекове питання у контексті ірано-іракських зв'язків охоплює двосторонній рівень взаємовідносин. З моменту утворення Ісламською республікою ключовим її опонентом у регіоні протягом тривалого періоду був саддамівський Ірак, головним чином, у зв'язку з початком Ірано-іракської війни. Нові геополітичні реалії, пов'язані з демонтажем баасистського режиму, який виконував функцію противаги просуванню впливу ІРІ у регіоні, утворювали для ісламського режиму як нові виклики, так і перспективи, зокрема нарощення власного впливу в Іраку. У даному випадку одне з пріоритетних завдань, які ставив перед собою ісламський режим, втручаючись у внутрішньополітичні справи країни, полягало в унеможливленні відновлення ворожого до Ірану зовнішньополітичного курсу серед щойно сформованого іракського уряду, зокрема у недопущенні переходу повноти влади від шиїтського елемента до представників сунітських релігійних та політичних течій [1]. Задля досягнення означеної мети зусилля Ісламської республіки спрямовувалися на усебічну підтримку проіранських політичних партій, шиїтських релігійних та збройних угруповань, які, фактично, виконують роль провідника іранських інтересів в країні. Загалом, ключова мета іракського вектору зовнішньої політики Ірану – становлення в Іраку максимально лояльного політичного режиму, чий зовнішньополітичний курс обслуговуватиме інтереси політики ІРІ у Перській затоці [4; 16, с. 7-8].

Наступний фактор, що визначає динаміку ірано-іракських відносин, пов'язаний з регіональною стратегією Ісламської республіки, яка є дотичною до безпекового питання. Специфіка розуміння ісламським режимом власної безпеки витікає з історичного досвіду взаємодії з країнами-сусідами, поточним контраверсійним станом їх взаємовідносин, а також з характером державної ідеології, чий ревізіоністський характер провокує дестабілізацію позиції Ірану на міжнародній арені та консолідацію спільної позиції противників ісламського режиму. Говорячи про противників ісламського режиму у регіоні, мова йде перш за все про монархії Перської затоки¹³, чия тісна взаємодія зі Сполученими Штатами, ключовим ідеологічним противником Ірану, а віднедавна – також з Ізраїлем, провокує небезпідставне занепокоєння ісламського режиму щодо інтенсифікації антиіранської політики у регіоні, що можна спостерігати зокрема у період президентства Д. Трампа (2017-2021 рр.) [11, с. 144]. Ключова проблема для Ісламської республіки у даному випадку полягає не стільки у інспірації адміністрацією Трампа розгортання антиіранської діяльності у регіоні, скільки у тому, з якою готовністю монархії Перської затоки її підтримують. Так, діяльність антиіранської коаліції (2017-2021 рр.) головним чином спрямовувалася на дестабілізацію внутрішньополітичної ситуації в країні, інтенсифікацію проблем у економіці у зв'язку з поновленням санкційного режиму та піддрив впливу ІРІ на своїх союзників у регіоні. Сприйняття сусідніми країнами Ісламської республіки як прямої загрози важко вважати безпідставним. Регіональні амбіції, підтримка цілої мережі збройних формувань у регіоні, деструктивна ідеологія та ревізіоністська політика – це ті основні фактори, що провокують об'єктивне побоювання монархій Перської затоки щодо власної безпеки та територі-

¹¹ У тому числі представниками відстороненою від політичного життя партії Баас.

¹² У свою чергу численні політичні та релігійні партії Іраку нерідко конфліктували один з одним, що лише посилювало загальну кризу та політичний хаос у країні.

¹³ Варто зазначити, що не всі монархії Перської затоки позиціонують себе як опонентів ІРІ, мова йде про Оман та Катар, які воліють підтримувати нейтральний характер відносин.

альної цілісності, особливо зважаючи на той факт, що Іран не відмовився від своїх територіальних претензій, сформульованих ще у шахський період [9, с. 20-23]. Тому обравши шлях ревізйонізму та конфронтації для іранської сторони ключового та специфічного значення набуває питання власної безпеки, досягнення якої ісламський режим пов'язує з реалізацією проекту "Шіїтський півмісяць". Військові дії американських військ в Іраку та Афганістані утвердили ісламський режим у переконанні щодо катастрофічних наслідків прямої конфронтації зі Сполученими Штатами або ж з їх регіональними союзниками (що неодмінно спровокує залучення США) [8]. Усвідомлення свого уразливого становища зрештою породило проект "Шіїтський півмісяць" – розгалужену проксі-мережу збройних угруповань не тільки у Перській затоці, а й на Близькому Сході в цілому, що мають на меті змінити характер ведення потенційної війни проти Ірану, утворивши, фактично, тилловий фронт на значній території регіону [8; 13].

Усвідомлення характеру регіональної політики Ірану наближає до більш об'єктивного розуміння динаміки ірано-іракських відносин, де поруч зі втручанням у внутрішні справи та спробами сформувати лояльний уряд з чіткою проіранською позицією на міжнародній арені, ісламський режим розглядає Ірак у якості ключової ланки, що сполучає Іран із Сирією та Ліваном, забезпечуючи таким чином можливість безперервного контакту з різними угрупованнями на кшталт ліванської Хезболли або ХАМАС (Ісламський рух опору), розосередженими по всьому регіону, а також створює необхідний плацдарм для подальшого просування власного впливу та демонстрації військової сили [3; 8; 86, с. 173].

Разом із тим, що стосується власного впливу в Іраку, у даному випадку зусилля ІРІ не обмежуються виключно використанням політики жорсткої сили. Так, поруч із втручанням у внутрішньополітичні справи ІРІ спрямовує свої зусилля на формування тісних економічних та енергетичних взаємозв'язків, що на практиці має лише слугувати інтенсифікації залежності іракської сторони від Ісламської республіки [1; 2]. Сходяться інтереси сторін також у питанні протидії курдському сепаратизму. Хоча й ісламський режим підтримує позитивний рівень взаємовідносин з іракським Курдистаном (радіше як фактор тиску на уряд країни), усе ж питання курдської автономії в цілому сприймається негативно іранською стороною, зважаючи, що на території ІРІ також проживає значна частина курдського населення, що спонукає обидві країни до співпраці у питанні протидії курдському сепаратизму, який, як ефект доміно, може спровокувати інтенсифікацію сепаратистських тенденцій серед низки інших меншин (азербайджанці, бахтіяри, белуджі тощо).

Затягування Іраку у орбіту реалізації цілей регіональної політики Ісламської республіки відбувалося на тлі нової конфронтації на Близькому Сході, пов'язаної із діяльністю терористичного угруповання ДАІШ (Ісламська держава) [3]. Залучення іранської сторони до вирішення даної ситуації створювало необхідний формальний привід військової присутності на території країни, що, фактично надавало ісламському режиму можливість додаткового тиску на іракський уряд [3]. Разом із тим, проіранські збройні угруповання, об'єднані у структуру "Аль-Хашд аш-Шаабі" (Сили народної мобілізації), діяльність якої зокрема провокувала конфронтацію із залишками американських сил в Іраку, у 2018 р. за усебічної підтримки ісламського режиму формують коаліцію шіїтських політичних сил "ФАТХ" (Альянс завоювання), яка тим не

менш, попри сподівання, не отримала широкої електоральної підтримки, про що свідчать результати виборів 2018 та 2021 рр. [8; 10, с. 4-7]. Можна говорити, що з часів президентства Трампа Ісламська республіка починає стикатися із вагомими труднощами в Іраку.

Починаючи з 2019 р. Сполучені Штати посилюють свою військову присутність у Перській затоці, затримують іранські танкери, що транспортують нафту; відбувається збиття американського беспілотника у повітряному просторі Ірану. Найбільш боєздатна структура іранської армії – Корпус вартових ісламської революції – оголошується Штатами терористичною організацією та потрапляє до санкційних списків. Можна бачити, що загострення ситуації в Перській затоці відбувалось протягом декількох років, при чому рівень напруги між країнами лише зростає. 27 грудня 2019 р. відбувається обстріл американських військових баз в Іраку, а 31 грудня того ж року відбувається напад на американське посольство США у Багдаді. Відповідальність за обидва теракти Сполучені Штати покпали на терористичну організацію Хезболла, котра має тісні зв'язки з іранськими військовими структурами. Саме ці події стали приводом для ліквідації командира спецпідрозділу "Кудс" Сулеймані 3 січня 2020 р. Вбивство Касема Сулеймані, архітектора "Шіїтського півмісяця", безсумнівно, спровокувало послаблення позицій Ірану в Іраку. По-перше, була вбита ключова особа, котра координувала антиамериканську діяльність та насаджувала іранський вплив у регіоні та зокрема в Іраку. Таким чином, можна говорити про те, що Ірак, форпост іранського впливу у регіоні після інтервенції 2003 р., й на території якого відбулося вбивство Сулеймані, демонструє бажання звільнитися з-під обтяжуючої опіки Ірану [12]. Окрім того, можна припустити, що вбивство такої важливої фігури в політиці Ірану як Сулеймані, не можливе без стороннього сприяння, у чому, власне, був звинувачений тодішній прем'єр-міністр Іраку Мустафа Аль-Кадімі, відомий своєю опозицією ІРІ та спробами обмежити іранський вплив у країні. Замах на Аль-Кадімі (2021 р.) вважається інспірованим ісламським режимом, що таким чином намагався помститися уже колишньому прем'єр-міністру Іраку за вбивство Сулеймані.

Початок внутрішньої дестабілізації в Ірані, яку можна спостерігати з початку осені цього року дозволяє припускати, що ісламський режим, зайнятий внутрішніми проблемами, якийсь час не буде спроможний контролювати зовнішньополітичну ситуацію, особливо своїх вимушених союзників, тож можна припускати, що за умови подальшої внутрішньої ескалації в країні у іракського уряду є шанс принаймні частково нівелювати іранський вплив [14]. Але разом із тим, варто враховувати що чинна політична криза в Іраку та зростання напруги між урядом та садристами навряд чи дозволить іракській стороні повністю скористатися даною ситуацією; разом із тим, реалізація означеної можливості залишається під питанням у зв'язку з обранням нового уряду країни, який також має проіранський бекграунд [15].

Висновки. У статті наведено аналіз еволюції взаємовідносин Ісламської Республіки Іран та Республіки Ірак у саддамівську та постсаддамівську епохи, а також чинний стан зв'язків обох сторін та імовірний характер їх подальшого розвитку. Відносини Ірану та Іраку розвивалися крізь призму взаємної недовіри та ворожнечі, яка формувалася зважаючи на конфронтаційну політику шахського, а згодом і ісламського Ірану та баасистського Іраку; сторони небезпідставно розцінювали одна одну як загрозу власним регіональним амбіціям. Ірано-

іракське суперництво підживлювалося за рахунок травмального історичного досвіду, джерелом якого є укоріненний арабо-сунітський та персько-шиїтський антагонізм. Апогеєм конфронтації Ісламської республіки та саддамівського Іраку стала Ірано-іракська війна (1980-1988 рр.), яка заклала фундамент для подальшої дестабілізації Перської затоки і разом з тим – спровокувала виникнення передумов демонтажу баасистського режиму. Повалення уряду Саддама Хусейна у ході Війни в Іраку (2003-2011 рр.) провокувало зміну геополітичного балансу у Перській затоці. Для Ісламської республіки означена ситуація мала суперечливий характер:

- Інтенсифікація американської присутності у регіоні, зокрема військових контингентів, провокувала актуалізацію для ісламського режиму питання щодо власної безпеки у зв'язку зі зростанням конфронтації зі Сполученими Штатами;
- Усунення баасистського режиму, природного бар'єру проти просування іранською стороною власного впливу у близькосхідному регіоні, створювало передумови та можливості для посилення впливу Ісламської республіки на внутрішньополітичне життя Іраку та зовнішньополітичну орієнтацію країни.

Зовнішня політика Ісламської республіки на даному етапі формувалася з урахуванням переосмислення та адаптації ідеї хомейнізму, а також враховуючи негативний досвід реалізації зовнішньополітичної стратегії президентів ІРА Хашемі Рафсанджані (1989-1997 рр.) та Мохаммада Хатамі (1997-2005 рр.) щодо нормалізації відносин з Заходом, зокрема США. Реалізація одного з ключових елементів нової регіональної стратегії ІРА, відомого широкому загалу як "Шиїтський півмісяць", передбачала інтенсифікацію іранської присутності у регіоні за рахунок налагодження зв'язків з проіранськими збройними угрупованнями. Республіка Ірак у даному випадку становила подвійний інтерес для ісламського режиму. З одного боку, ірано-іракське зближення відбувалося в рамках двосторонніх відносин, де Іран, втручаючись у внутрішні справи Іраку, зосереджувався на досягненні наступних цілей:

- унеможливлення відновлення ворожої до Ісламської республіки політики;
- недопущення переходу влади в Іраку від шиїтської партії до груп, що артикулюють антиіранську риторику;
- формування максимально лояльного до Ісламської республіки уряду країни, готового обслуговувати іранські зовнішньополітичні інтереси.

З іншого боку, ірано-іракське зближення диктувалось особливостями регіональної стратегії ІРА, де Ірак є ключовою ланкою, яка, фактично, сполучає Ісламську республіку з її союзниками у регіоні – Ліваном, асадівською Сирією та збройними угрупованнями (Хезболла, ХАМАС тощо). Аналіз ірано-іракських відносин свідчить про їх нерівноправний характер, де Ісламська республіка намагається відігравати роль гегемона, тоді як Ірак – опиратися на зв'язаний ролі держави-сателіта. Іранський вплив на Ірак не обмежується виключно застосуванням політики "жорсткої сили", хоча й вона є ключовим фактором підтримки іранського впливу в країні, зокрема за рахунок діяльності "Аль-Хашд аш-Шаабі" (Сил народної мобілізації) – об'єднаної структури проіранських збройних угруповань на території Іраку. Поруч з означеними методами Ісламська республіка широко використовує політику "м'якої сили", зокрема розширення економічних та енергетичних зв'язків, які, імовірно, окрім економічних вигод у першу чергу мають суто політичний ха-

рактир у зв'язку з формуванням взаємозалежності сторін у означених сферах, що тільки тісніше прив'язує Республіку Ірак до Ісламської Республіки Іран.

Проте можна стверджувати, що Ірак намагається опиратися деструктивному впливу Ісламської республіки. Так, жоден уряд країни, що складався та складається із шиїтської більшості, не пристав умови, що провокують інтенсифікацію залежності країни від Іраку. Не було досягнуто домовленості щодо демаркації ірано-іракського кордону за іранським проєктом або ж визнання окупації територій ОАЕ тощо; навіть деякі союзники ІРА з метою збереження власної суб'єктності демонструють тенденції до дистанціювання від ісламського режиму. Наостанок, поступова втрата позицій проіранського шиїтського крила, що підтверджують результати виборів 2021 р., має усі шанси зберегти дану тенденцію. Виникнення у кінці вересня поточного року внутрішньої дестабілізації Ісламської республіки у зв'язку з масовими протестами іранців та сутичками з басідж (Силами мобілізації) – опорою ісламського режиму на рівні Корпусу вартів ісламської революції, дозволяє припускати імовірність тимчасового послаблення контролю з боку ІРА над своїми вимушеними союзниками. Однак залишається відкритим питання – чи вдасться Іраку, який наразі сам є дестабілізованим у зв'язку з тривалою внутрішньополітичною кризою, скористатися даним шансом для подальшого обмеження іранського впливу в країні? Обрання нового прем'єр міністра 13 жовтня цього року, який має проіранський бекграунд, дозволяє припускати, що у спробах утримати власний вплив у Іраку ісламський режим матиме змогу послугуватися проіранськими настроями нового уряду; тим не менш – дані події знаменують становлення нового етапу ірано-іракських відносин.

Список використаних джерел

1. Ali A. Iran's Influence in Iraq [Електронний ресурс] / A. Ali, M. Knights, M. Eisenstadt // The Washington Institute for Near East Policy. – 2011. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/irans-influence-iraq>.
2. Al-Smadi F. Iraq in Iran's Strategy: Growing Security Preoccupation and Declining Opportunities [Електронний ресурс] / Fatima Al-Smadi // Al Jazeera. – 2014. – Режим доступу до ресурсу: <https://studies.aljazeera.net/en/reports/2014/10/20141017476934755.html>.
3. Azizi H. Challenges to Iran's Role in Iraq in the Post-Soleimani Era. Complex Rivalries, Fragmented Alliances, Declining Soft Power [Електронний ресурс] / Hamidreza Azizi // Stiftung Wissenschaft und Politik. – 2021. – Режим доступу до ресурсу: https://www.swp-berlin.org/publications/products/comments/2021C44_IransRoleInIraq.pdf.
4. Barzegar K. IRAN'S FOREIGN POLICY IN POST-INVASION IRAQ [Електронний ресурс] / Kayhan Barzegar // Belfer Center for Science and International Affairs. – 2008. – Режим доступу до ресурсу: https://www.belfercenter.org/sites/default/files/files/publication/Barzegar_Middle_East_Policy_Winter_2008.pdf.
5. Chulov M. Iran may eventually get its way in protracted power struggle in Iraq [Електронний ресурс] / Martin Chulov // The Guardian. – 2022. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.theguardian.com/world/2022/jul/28/iran-may-eventually-get-its-way-in-protracted-power-struggle-in-iraq>.
6. Constitution of the Islamic Republic of Iran [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://www.wipo.int/edocs/lexdocs/laws/en/ir/ir001en.pdf>.
7. Hunter S. Iran's Foreign Policy in the Post-Soviet Era / Shireen T. Hunter. – ABC-CLIO, LLC 130 Cremona Drive, P.O. Box 1911 San: Praeger An Imprint of ABC-CLIO, LLC, 2010. – 332 с.
8. Iran's Networks of Influence in the Middle East [Електронний ресурс] // The International Institute for Strategic Studies. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.iiss.org/publications/strategic-dossiers/iran-dossier>.
9. Katzman K. Iran's Foreign and Defense Policies [Електронний ресурс] / Kenneth Katzman // Congressional Research Service. – 2021. – Режим доступу до ресурсу: <https://crsreports.congress.gov/product/pdf/R/R44017>.
10. Loft P. Iraq in 2022: Forming a government [Електронний ресурс] / Philip Loft // House of Commons Library. – 2022. – Режим доступу до ресурсу: <https://researchbriefings.files.parliament.uk/documents/CBP-9605/CBP-9605.pdf>.

